

ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС: ДУХОВНІСТЬ І СОЦІАЛЬНІ РЕАЛІЇ

Духовність іманентна соціальним реаліям, і соціальні реалії, позначені духовністю, відтворюються у процесі художньої творчості, між ними встановлений діалектичний зв'язок. Саме такий взаємозв'язок покликаний з'ясувати окремі таїни творчого процесу і як процесу соціального пізнання дійсності. Творчість і духовність не можуть бути зведені лише до абстрактних, відірваних від суспільного життя понять, коли не провести деяких паралелей між ними та реальними соціальними обставинами. Соціальні реалії також не

можуть тлумачитися як лише речові, предметні, позбавлені духовних начал.

Творчий процес тісно пов'язаний із самою творчістю, оскільки постає однією із важливих її частин, а також є в певному сенсі тотожним їй. Творчий процес має у собі багато таємниць, починаючи з таких: **коли і як** він починається та закінчується? Чи закінчується процес творчості разом із появою твору? Спробуємо з'ясувати окремі аспекти, що стосуються духовної діяльності автора-митця у процесі творчості, та з'ясувати моменти зв'язку суб'єктивної мистецької творчості з об'єктивними соціальними процесами. Сучасна дослідниця феномена слова у контексті творчості Тетяна Біленко відзначає, що "слово *творчість* так розмаїто *вплетене* в людське буття, що ми неспроможні тлумачити його в абстрагованому виокремленні, бо одночасно постає в уяві *процес предметних трансформацій* безпосереднього набутку, появи нового як наслідку чуттєвої діяльності – і процес сприймання цього нового як тривання розпредметнення, для чого потрібна напружена активізація внутрішніх духовних потенцій суб'єкта" [5; 224]. Варто зауважити, що йдеться про творчий процес, який у цьому контексті іменується словом "творчість". У цій розвідці йтиметься також про суб'єктивний (авторський) творчий мистецький акт, коли митець перебуває у стані творіння. Тобто відбуваються особливі духовні процеси у душі письменника, певною мірою викликані соціальними реаліями, їхнім впливом ("зумисним" або "ненавмисним") на митця. Відбувається процес трансформації предмету дійсності у мистецький факт, останній з яких набуває нових характеристик, але містить у собі відбиток духовних процесів суспільства завдяки словесно-образній формі. Оскільки трансформацію варто тлумачити саме як перетворення, як метаморфозу, а не лише як транспортування та перенесення, що не несе жодних якісних змін. Зрозуміло, що у широкому розумінні процес творчості триває і тоді, коли читач спілкується з твором, а відтак – з автором, з епохою, коли був створений твір чи з часом, який відображений у творі.

Мистецтво має свої закони розвитку. Образне осягнення дійсності – одна з ознак художньої творчості. Мистецтво має властивість образно моделювати дійсність, цілісно відтворювати людське життя, "подвоювати" його, мистецтво може поставати як уявне доповнення життя, як його продовження чи заміна. Все це можливе завдяки художньому образу. Найефективнішим мистецьким напрямом для відтворення та пояснення життєвих фактів видається реалізм (який водночас притаманний і всьому мистецтву протягом

його генези), він основою творчого процесу (йдеться про атрибутивну властивість мистецтва загалом). У словнику читаємо, що “реалізм (від лат. *realis* – речовий, дійсний) у мистецтві – тип художньої свідомості і метод творчості, що набув значного розвитку в новий час, особливо в 19 – 20 ст. Незмінним мірилом реалізму є глибина проникнення в дійсність (включаючи й “реальність свідомості”), повнота її пізнання і достовірність художнього відображення. Поняття “реалізм” в його естетико-художньому значенні виникло на рубежі 18 – 19 століть: це мистецтво звернене не до “ідеальної сторони” буття, а до емпіричної дійсності, воно засновується на її пізнанні і співвідносить свої ідеї та образи з її “правдою” [8; 564]. Реалізм відтак не може бути закам’янілим мистецьким явищем, а є таким, що розвивається разом із соціальним поступом: “Реалізм – не статична художня система з канонізованими засобами й формами, а динамічний метод, який особливим чином пов’язаний з рухливою дійсністю, постійно оновлюється і збагачується, відповідаючи на запити життя” [8; 565].

Реалістичне світосприйняття виходить з того, що довкілля постає єдиною реальністю, яка ґрунтується на іманентних закономірностях та відносинах, що можуть бути пізнаними та витлумаченими. Відомий український митецький діяч Богдан-Ігор Антонич стверджував, що під гаслом реалізму народилися та довершилися найбільші “досягнення прозової епіки”. І зокрема у розвідці про Джона Голсуорсі “Монументальний реалізм” письменник зауважує, що “реалізм відповідає психічному налагодженню звичайного читача, його бажанням та світоглядом, й тому... роман має далеко ширші круги сприймачів, ніж протиреалістична з природи лірика. Тому сливе кожний великий повістяр є реалістом без огляду на напрямок чи моду, яка володіє під даний момент. З цієї причини роман лишається дещо осторонь від загальних зрушень, що потрясають поезією чи драмою. Проти мінливості інших ділянок літератури та мистецтва роман видається широкою рікою, що пливе спокійно глибоким руслом в одному напрямі. Чи це буде натуралізм, чи нова речевість (*die neue Sachlichkeit*), суть є завжди та сама. Це тільки дрібні відміни, парості великої струї” [1; 454].

Як мистецький метод реалізм, з одного боку, має колосальні можливості щодо художнього осягнення та відображення соціальної дійсності, з іншого – не є плагіатом життєвих фактів, явищ, процесів, не є їхньою копією, віддзеркаленням, а радше відтворенням, трансформацією. Тут постає проблема моменту творчості у реалістичному відображенні картин та фрагментів соціальної дійсності. Справжній артистичний (мистецький) твір (штука, поезія)

вирізняється з-поміж інших своїм остаточним оздобленням, якого надає йому творчий процес автора-митця. У Івана Франка читаємо: “Кожний видатний письменник, торкаючись будь-яких, навіть найвіддаленіших, те, відображає у своїй творчості сучасну йому епоху, своїх сучасників, їх установи, звичаї, спосіб життя, і тим докладніше, чим більше він обдарований. Тому, хоч афінські трагіки брали масу тем з далеких міфічних часів, проте вони згадували про такі справи, які мають немале значення для пізнання сучасної їм епохи” [9; 45, 7].

Соціальні реалії не існують незалежно від людини, не позбавлені духовного наповнення чи сенсу. Вони є результатом діяльності людей. Соціальні реалії створювалися усіма попередніми поколіннями і продовжують творитися сучасним поколінням, і саме соціальні реалії не позбавлені духовності як найвищого надбання і властивості людськості, так і духовність присутня у соціальній реальності. Інша річ, який рівень духовності панує в певних просторово-часових вимірах. Коли йдеться про занепад духовності, то говорять про бездуховність, гадаємо, вживаючи це поняття як різко самокритичне стосовно самого суспільства з песимістичною барвою. Адже у соціальних реаліях відбиті та відтворені результати духовної (і матеріальної) праці, народна мудрість, надії, сподівання, любов, віра – найвищі духовні цінності, а також – болі, сум, сором, зневіра, занепад духу, останні мали більше спонукати до оптимізму, а не до песимізму, до шукання правд та істин, до пошуку нового, відтак – до процесу творіння суспільного життя та підвищення його духовності.

“Процес створювання, *творіння* являє собою нестерпну роботу з віднайдення найбільш адекватного задуму слова, жести, кольору, звуку, найбільш ефективної структури, організації, системи компонентів” [2; 52]. Автор зазначає, що будь-який художній твір з’являється в результаті напруженого внутрішнього діалогу авторської свідомості, “пошуки ведуться у визначеному культурному середовищі”, а у творчому процесі “ці компоненти переплавляються і народжується нове вираження авторського духовного осягнення”. Та “інколи обставини змушують людину на моральний подвиг, але в цьому і є суть питання, що моральний вибір має бути здійснений людиною *вільною*. Від чого вільною? Людина живе за законами певного суспільства, інколи привносячи у свою індивідуальну практику норми і принципи, взяті з іншої епохи, культурного середовища. Ці норми і принципи стали для неї цінностями. Якщо вони суперечать нормам і принципам її соціального оточення, це підсилює напругу її індивідуального буття і діяльності” [2; 53 – 54]. Духовна сфера суспільства містить підсистеми, які можуть

відображати окремі моменти життя, а можуть їх, ці моменти, випереджати. Такими підсистемами є культура, мораль, наука, мистецтво тощо. Кожна соціальна система *детермінує* дії індивідів та груп людей, а також духовних підсистем, що належать до неї. Прогрес суспільства, людської спільноти постає як дуже складна машина, яку штовхають фізичні та духовні зусилля всіх індивідів.

З поняттями творіння і спотворення можуть бути співвіднесені, наприклад, такі поняття, як прогрес і регрес, що “позначають розвиток суспільства, його підсистем від менш досконалого стану до досконалішого (прогрес) і повернення до віджилих форм, що свідчить про суспільну деградацію (регрес)” [7; 290 – 291].

Прогрес чи регрес, поступовість (поступальність) чи відсталість суспільства може виявитися наслідком духовної діяльності людини, творчості поста, відповідно – плідної, формо- і змістотворчої, конструктивної, активної, або ж марної, руйнівної, деструктивної, пасивної. Іван Франко писав: “Поворот – але куди? Звісна річ, простий хлопський розум каже, що від хвороби треба повертатися до здоров’я. Та на дала хоч не дуже-то тяжко пізнати хоробливий стан. Але дуже тяжко буває сказати, який стан є здоровий. Дуже часто те, що на перший погляд здається самим здоров’ям, на ділі показується тільки особливою відміною того самого хоробливого стану” [9; 31, 36].

Представники красного письменства Галичини кінця XIX – початку XX століття в художніх творах вказували на “хоробливі” моменти суспільного життя, вибудовуючи такий образний світ, що відрізнявся своєю простотою та ясністю. Франко називав ту генерацію, називав тих людей “молодою Україною”. Вони своєю працею створили новий, помітний ступінь суспільного розвитку, який мав місце вже між 1880 та 1900 роками. Франко намагався узагальнено відображати дійсність, а не лише схоплювати окремі миті життя, він вважав новим такий спосіб відображення дійсності, що відбувався б крізь призму “мальованих автором героїв” та у зв’язку із суспільно-політичними течіями суспільності. Художники слова того часу ставили за мету не тільки змалювати тіло сучасної людини і суспільства, а й ідеологічні настрої епохи, боротьбу у сфері суспільної свідомості. Творчий процес, як і процес розвитку суспільства, взаємозалежні від активності їхніх суб’єктів, від свободи діяльності, творчості.

У художньому творі містяться закодовані переживання автора, результати його пізнавальної діяльності, плоди авторської творчості та духовні віяння сучасного авторові суспільного життя. Адже “слово фіксує актуальну наявність усвідомленої та вербалізованої

реальності... Як перервний компонент воно невіддільне від складного процесу життя, в якому безперервно і неоднозначно реалізується валентність, породжуючи нові смисли, входить у нові зв'язки.

Слово, що зродилося в душі (в голові) людини в потоці свідомості (а ця свідомість функціонувала в русі, в плинності), викликає в душі іншої теж не якесь локалізоване, ізольоване відчуття (образ), а тягне з підсвідомого буття цілий комплекс образів, символів, міфів, котрі більшою чи меншою мірою дотичні до вербалізованої дійсності” [3; 57 – 58].

Митець слова постає якоюсь мірою креатурою, тобто божим ставлеником, що слухняно виконує божу волю; а з іншого – тією “впливовою особою” виявляється сама реальність, що, немов магніт, притягує до себе і водночас відштовхує від себе і згодом виштовхує “земного творця” (поета, письменника, співця життя) на нові творчомистецькі горизонти зі своєю символікою, вигадкою-фікцією, містифікацією, міфологізацією тощо. “Креативність духу створює унікальні ситуації виокремлення з довкілля фізичних об'єктів, котрі в процесі суб'єктивної активності комбінуються в єдиний і неповторний модус, можливий саме тут-і-тепер” [4; 117]. Варто зауважити, що художня література, художня творчість загалом не втрачають зв'язку з реальною соціальною основою, а навпаки є новим, дещо витонченішим витвором іноді, ніж сама дійсність. Але сперечатися про багатство життя та мистецтва, про їхні переваги недоречно, а раціональніше все ж мовити про сутнісні риси, що стосуються духовних засад суспільного життя та художньої творчості, витворів життя та артистичної штуки у найвищому сенсі. Мистецтво як духовне явище життя суспільства завжди звертається до соціальних реалій як до свого первинного джерела, хоч зрозуміло, що соціальна дійсність з її духовним життям є основою мистецтва.

Соціальні реалії містять і несуть у собі потужний заряд духу (потенційний, іманентний) певної доби з невід'ємним накопиченням та нашаруванням духовності (духовного досвіду) усіх попередніх поколінь. У Наталії Кобринської, відомої галицької письменниці, знаходимо поняття “дух часу”, що відображає не лише справжні, живі соціальні факти певного часу, а свідчить про їхнє духовне значення. Художня література видається тим “богом з машини”, котрий втручається у плин подій та часу і розв'язує якийсь конфлікт життя. Ця допомога розуміється саме як доречна, вчасна. До розуміння духовної сутності процесу творчості можна долучити такі явища як креаціонізм та деїзм. Якщо брати до уваги креаціонізм, то і соціальні реалії є божим створінням і людська творчість без божої іскри не має сенсу, та

й не можлива загалом, не можлива вона без віри, без духовності. Деїзм як релігійно-філософське вчення Нового часу, яке визнає Бога першоосновою світу, проте заперечує його втручання у явища природи й суспільного життя, відтак – людина має право на свободу дії, на свободу творчості, але слід пам'ятати про божі закони, які були дані і діють у світі від початку його створення.

Прогрес, поступ (у Івана Франка), поступальність – розвиток, прихід нового, наступного “(від лат. post – за, після, далі) – префікс, що означає наступність” [6; 540]. Процес справжньої творчості асоціюється з поступальним розвитком суспільного життя. Правдива мистецька поетична творчість відбувається по-різному: свідомо та несвідомо, активно та пасивно. Щодо поетичної творчості та її осягнення варто звернутися до “секретів поетичної творчості”, які намагався розкрити Іван Франко. Він подає тлумачення ролі автора у поетичній творчості, пояснює таїни мистецького процесу. Франко розрізняє такі поняття, як автор, поет, співак (співець), та наводить їхнє тлумачення впродовж історії їх існування. У “промові на своєму 25-літньому ювілеї Іван Франко наголошував: “І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього ч о л о в і к о м. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого... Але мені здається, що тут більше причинилася моя вдача, те гаряче бажання – обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив мені як письменникові, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджувати інтерес до духового життя і громадити матеріал, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти всі так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнутися пишне, сміле склепіння” [9; 31, 309]. Саме наполегливий пошук, інтерес до духовного життя суспільства, напружена духовна діяльність митця складають основу для справжнього мистецького, відтак – духовного творчого процесу.

Література:

1. *Антонич Б.-І.* Твори / Ред.-упоряд. М.Москаленко; упоряд. Л.Головата; авт.передм. М.Новикова. – К.: Дніпро, 1998.
2. *Беленко Т.И.* Диалогичность искусства и современный идеологический процесс. Сборник тезисов Всесоюзной научно-теоретической конференции. Часть 1. – К.: КПИ, 1990.
3. *Біленко Т.* Слово, розуміння, культура та космічний контекст // *Słowo a kultura.* – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998.
4. *Біленко Тетяна.* Слово як модус істини // Гуманістичні реалії істини. Людинознавчі читання ДДПУ (Випуск восьмий) / Ред.кол.: Т.Біленко (відпов.ред.), В.Скотний, В.Мовчан та ін. – Дрогобич: Вимір, 1999.

5. Біленко Тетяна. Творчість і феномен слова у контексті національної культури // Людина і творчість: гуманістичні вияви. Матеріали людинознавчих філософських читань. Випуск шостий. – Дрогобич: Вимір, 1998.
6. Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К.: Гол.ред. УРЕ АН УРСР, 1975.
7. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / Заг. редакція і укладання: В.П.Андрущенко, М.І.Горlach. – Київ – Харків: ВМП “Рубікон”, 1997.
8. Філософський словник / За ред В.І.Шинкарука. – Друге видання, перероблене і доповнене. – К.: Голов.редакція УРЕ, 1986.
9. Франко І. Збір. тв. у 50-ти тт. –К.: Наукова думка. – Т.31. – 1981; Т.45. – 1986.

Анотація

У статті зроблено спробу з'ясувати діалектичний зв'язок духовності та соціальних реалій у процесі мистецької творчості. Акцентується увага на духовних аспектах реалістичного мистецтва та соціальних реалій. Зауважується також, що творчий процес, як і процес прогресивного розвитку суспільства, взаємозалежні від активності їхніх суб'єктів, від свободи діяльності.

Анотация

В статье делается попытка объяснить диалектическую связь духовности и социальных реалий в процессе художественного творчества. Акцентируется внимание на духовных аспектах реалистического искусства и социальных реалий. Отмечается также, что творческий процесс, как и процесс прогрессивного развития общества, взаимозависимы от активности их субъектов, от свободы деятельности